

Virolaisten ja suomalaisten nuorten käsityksiä uskonnonopetuksesta koulussa

TAUSTA

Viime vuosina Euroopassa, Yhdysvalloissa ja Kanadassa on keskusteltu uskonnon ja laajemmin katsomuksiin ja etiikkaan liittyvän opetuksen roolista osana yleissivistävän koulun tehtävää. Keskustelu on saanut paljon näkyvyyttä niin Suomessa kuin kansainvälisestikin.¹ Uskonnonopetuksen asiantuntijoiden lisäksi keskusteluun ovat osallistuneet useat poliittiset toimijat, kansalaiset, median edustajat sekä uskonnollisten yhteisöjen edustajat.² Yhteistä eurooppalaisten yhteiskuntien katsomuksellisessa kehityksessä on moniuskontoisuuden kasvaminen tietyn perinteisen, tyypillisesti sekularisoituneen valtauskonnollisuuden rinnalla. Lähes jokaisen Euroopan maan koulun valtakunnallisiin opetussuunnitelmiin on sisällytetty jonkin tyyppistä opetusta uskonnoista ja katsomuksista.³ Myös eurooppalaisessa uskonnondidaktisessa tutkimuksessa on käsitelty laajasti uskonnonopetuksen tehtäviä, tavoitteita ja käytännön toteutusta. Tarkastelussa kansallinen ja paikallinen katsomuksellinen todellisuus liittyvät tiiviisti globaaliin uskonnollis-katsomukselliseen ulottuvuuteen ja

päinvastoin. Esimerkiksi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestö (ODIHR) on julkaissut niin kutsutut Toledon periaatteet (Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools), joiden mukaan julkisissa tai valtion kouluissa tulee tarjota uskonnollisiin ja uskonnottomiihin katsomuksiin liittyvää opetusta.⁴ Vuonna 2008 Euroopan Neuvosto antoi suosituksen jäsenvaltioilleen uskontojen ja katsomusten huomioimisesta osana interkulttuurista kasvatusta.⁵ Lisäksi Euroopan Neuvoston alaisuudessa toimiva Wergeland Centre julkaisi vuonna 2014 asiakirjan *Signposts: Policy and Practice for Teaching about Religions and Non-Religious Worldviews in Intercultural Education*,⁶ jonka laati professori Robert Jackson, yksi Euroopan johtavia alan asiantuntijoita. Asiakirjan tarkoitus on edesauttaa keskustelua uskonnoista ja katsomuksista osana kulttuurien välistä kasvatusta eri toimijatasoilla, aina poliittisista päättäjistä opettajiin.

Yhteiskunnan nopeat muutokset edellyttävät monipuolista ja syvällistä uskontoon ja katsomuksiin liittyvää osaamista. Uskonnollista ja katsomuk-

sellista monilukutaitoa pidetään myös Suomessa yhtenä laaja-alaisen osaamisen tavoitteena uudistetussa perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteissa.⁷ Kulttuurista ja katsomuksellista monilukutaitoa voi pitää perusteltuna yleissivistävän opetuksen tavoitteiden näkökulmana, sillä uskontoon liittyvät näkökulmat kietoutuvat esimerkiksi kysymyksiin etnisyydestä, kielestä ja kulttuurista sekä vähemmistöjen oikeuksista.⁸ Voimistuva maahanmuutto, väestörakenteen muuttuminen ja perinteisen uskonnollisuuden monimuotoistuminen ovat tehneet uskonnon näkyväksi yhteiskunnalliseksi kysymykseksi. Siksi uskontoa ja sitä koskevaa opetusta ei voi jättää huomioimatta, kun koulua kehitetään vastaamaan demokraattisen, moniarvoisen yhteiskunnan ihanteita.⁹ Oletettavaa on, että yhteiskunnallinen keskustelu uskonnoista tulevaisuudessa muuttuu entistä monisäikeisemmäksi ja poliittisesti merkittävämmäksi.

Tämän artikkelin tarkoituksena on tarkastella virolaisten ja suomalaisten nuorten käsityksiä uskonnonopetuksesta yleissivistävässä koulussa. Molemmissa maissa aihepiiriä on tarkasteltu jonkin verran uskonnon didaktisissa tutkimuksissa,¹⁰ mutta vertailevaa tutkimusta ei ole aikaisemmin tehty. Viron ja Suomen välillä on paljon yhtäläisyyksiä, mutta maiden tilanteet myös eroavat toisistaan merkittävästi. Vaikka viron ja suomen kielet kuuluvat samaan suomalais-ugrilaiseen kieliperheeseen, on maiden historia ja kulttuuri perin erilainen. Myös maiden uskonnollinen ilmapiiri poikkeaa toisistaan, vaikka historiallisesti molemmat ovat rakentuneet luterilaisen yhtenäiskulttuurin varaan. Tässä artikkelissa esiteltävä tutkimus on osa REDCo 2-projektia,¹¹ jossa tarkasteltiin 14–16-vuotiaiden näkemyksiä uskonnosta, uskonnollisesta moninaisuudesta sekä ristiriitojen ja vuoropuhelun käsittelystä koulun opetuksessa. Euroopan komission rahoittamaan ensimmäiseen REDCo-hankkeeseen osallistui kahdeksan maata (Englanti, Viro, Ranska, Saksa, Alankomaat, Norja, Venäjä, Espanja). Tutkimuksessa hyödynnettiin monimenetelmäistä lähestymistapaa, jolloin jokaisen maan erityiset uskontoa ja opetusta koskevat kysymykset taustoittivat tutkimusta¹² ja laajoja laadullisia ja määrällisiä kyselyaineistoja kerättiin rakentamaan kuvaa nuorten näkemyksistä

liittyen uskontoon koulussa.¹³ Vuonna 2012 kaksitoista maata osallistui REDCo-tutkimuksen toiseen vaiheeseen, jolloin mukaan tulivat Ruotsi ja Suomi sekä Euroopan ulkopuolisista maista Etelä-Afrikka ja Meksiko.¹⁴ REDCo-tutkimuksissa on muun muassa tarkasteltu uskonnon roolia oppilaan elämässä ja lähiympäristössä, oppilaiden näkökulmia uskonnon asemaan koulussa sekä uskonnon vaikutusta opetuksessa yleensä. Lisäksi on selvitetty oppilaiden mielipiteitä uskonnon vaikutuksesta dialogiin ja konflikteihin sekä tehty vertailevaa tutkimusta siitä, millaista samankaltaisuutta ja eroavaisuutta eri maiden välillä on havaittavissa.¹⁵

Uskonnonopetus Suomessa

Suomessa uskonnonopetuksen on perinteisesti katsottu olevan yhteiskunnan koululaitoksen tehtävä, ja uskonto on yksi koulun pakollisista oppiaineista.¹⁶ Uskontoa opetetaan koulussa yleisten kasvatuseriaatteiden ja valtakunnallisissa opetussuunnitelman perusteissa määriteltyjen tavoitteiden mukaan. Yleissivistävän koulun uskonnonopetus aina 1860-luvun kansakoulun perustamisesta saakka avaa mielenkiintoisen ikkunan suomalaiseen

1 Jackson 2007, 21; Stoeckl 2015, 1.

2 Weisse 2009, 11.

3 Sutinen, Kallioniemi & Pihlström 2015, 330.

4 OSCE 2007.

5 Council of Europe 2008.

6 Jackson 2014b.

7 Valk et al. 2009; Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014; monilukutaidon käsitteestä ks. Kaartinen 2015.

8 Poulter, Kuusisto & Kallioniemi 2015, 113–114.

9 Ks. Poulter 2013, 162–163

10 Esim. Kavonius, Kuusisto & Kallioniemi 2015; Schihalejev 2014.

11 Projektin koko nimi on Religion in Education: A Contribution to Dialogue or a Factor of Conflict in Transforming Societies of European Countries. Tuloksista ks. esim. Valk et al. 2009; Weisse 2011.

12 Jackson et al 2007.

13 Knauth et al. 2008; Valk et al. 2009.

14 REDCo-tutkimukseen perustuvia artikkeleita on julkaistu esimerkiksi *Religious Education of Australia* -aikakauslehdessä. Muun muassa Schihalejev, Soom ja Lehtisaari ovat vuonna 2014 julkaisseet tuloksia Virossa kerätystä aineistosta, Kavonius, Kuusisto ja Kallioniemi 2015 Suomen aineistosta.

15 Bertram-Troost, Schihalejev & Neill 2014.

16 Kallioniemi & Ubani 2012, 178–179.

sekularisaatioon ja yhteiskunnalliseen muutokseen. Erilaiset yhteiskunnallis-ideologiset murroskohdat ja muuttuvat koulutuspoliittiset näkemykset ovat vaikuttaneet merkittävästi siihen, miten oppiaineen luonne ja tehtävä on eri vaiheissa ymmärretty.¹⁷ Suomalainen uskontokuntasidonnainen tai -lähtöinen opetus ei organisoimisperiaatteeltaan ole muuttunut 1920-luvun kansakoulusäädöksen määräyksestä, vaan opetusta annetaan edelleen sen uskontokunnan mukaan, johon oppilaiden enemmistö kuuluu.¹⁸

Uskonnonopetus säilyi Suomessa muodollisesti tunnustuksellisenä vuoteen 2003 asti. Tällöin annetun uuden uskonnonvapauslain yhteydessä oppiaineen luonne muuttui tunnustuksellisesta uskonnonopetuksesta oppilaan oman uskonnon opetuksi.¹⁹ Uskonnonopetuksen sisältöjen painopiste on muuttunut olennaisesti viime vuosikymmeninä, eikä opetuksen tavoitteena ole enää oppilaiden kasvattaminen henkilökohtaiseen uskoon tai uskonnollisen jäsenyyden vahvistamiseen, vaan opetuksessa on peruskouluun siirtymisestä lähtien pyritty edistämään oppilaiden uskonnollista, eettistä ja sosiaalista kehitystä.²⁰ Oppiaineen tavoitteet painottavat nykyään oppilaiden uskontoon liittyvän yleissivistyksen ja lukutaidon kehittämistä. Oppiaineen tehtävänä on tarkastella elämän uskonnollista ja eettistä ulottuvuutta oppilaan kasvun näkökulmasta ja laajempaan yhteiskunnallisena ilmiönä. Uskonnonopetuksen tehtävänä on perehdyttää oppilas omaan uskontoonsa sekä muihin uskontoihin ja katsomuksiin edistämällä uskontojen merkitykseen liittyvää ymmärrystä yksilöllisellä, yhteiskunnallisella ja kulttuuritradition tasolla. Tämän lisäksi uskonnonopetuksen tehtävänä on kasvattaa oppilaita eettiseen vastuullisuuteen ja uskonnon eettisen ulottuvuuden ymmärtämiseen.²¹

Koulujen uskonnonopetus monipuolistui erityisesti 1990-luvulla, kun eri uskontojen opetus lisääntyi merkittävästi.²² Tällä hetkellä Opetushallitus on hyväksynyt kolmentoista eri kirkon ja uskonnollisen yhdyskunnan oman uskonnon opetussuunnitelmat.²³ Perusasteen alakoulun oppilaista osallistui vuonna 2014 luterilaiseen uskonnonopetukseen 91 %, elämäntietämisen opetukseen 5 %, ortodoksiseen uskonnonopetukseen

1,5 %, islamin opetukseen 1,8 % ja muiden uskontojen opetukseen arviolta 1,5 % oppilaista.²⁴ Prosenttiluvut ovat lähestulkoon samat yläkoulussa, mutta alueellisesti ne vaihtelevat merkittävästi, sillä elämäntietämisen ja pienryhmäisten uskontojen opetus keskittyy kaupungistuneeseen Etelä-Suomeen. Erityisesti voimistuneen maahanmuuton ja muslimiväestön kasvamisen myötä islamin opiskelijoiden määrä tulee lähivuosina lisääntymään.²⁵

Uskonnonopetus Virossa

Virossa uskonnonopetus otti pitkän poissaolon jälkeen ensiaskeleitaan maan itsenäistymisen yhteydessä varhain 1990-luvulla. Tällöin Virossa käytiin intensiivistä keskustelua oppiaineen relevanssista, tavoitteista ja sisällöistä. Oppiaine sai merkittävästi vaikutteita suomalaisesta luterilaisen uskonnon opetuksesta erityisesti 1990-luvulla, kun ensimmäiset opettajat koulutettiin Jyväskylässä ja varhaisimmat oppikirjat käännettiin suomesta virokseksi. Uskonnonopetus oli Viron lainsäädännön mukaisesti vapaavalintainen oppiaine ja sen tarjonta kouluissa riippui täysin koulun omasta halusta toteuttaa tai olla toteuttamatta sitä. Ensimmäinen suunta-antava uskonnon opetussuunnitelma oli luonteeltaan kristillispohjainen.²⁶ Uuden uskonto-oppiaineen mukainen opetus alkoi muutamassa koulussa, mikä seurauksena useat yhteiskunnalliset ja uskonnolliset tahot vastustivat oppiainetta. Esimerkiksi kirjailijat, taiteilijat sekä Viron tiedeakatemian johtaja, syyttivät oppiainetta oppilaiden indoktrinaatiosta.²⁷

Uskonnonopetuksen kristinuskokeskeisen lähestymistavan kritiikki ajoi oppiaineen kehitystä kohti uutta, tunnustuksetonta lähestymistapaa, jota oli kehittämässä Tarton yliopiston dosentti Pille Valk.²⁸ Valk painotti uskontoon liittyvien eri näkökulmien ottamista huomioon: uskontoa tuli tarkastella historiallis-kulttuurisessa mielessä, ennakkoluulojen ja asenteiden kannalta, sekä yhteiskunnan uskonnollisen maaperän ymmärtämisessä. Lisäksi uskontoa tuli tulkita lainsäädännön, kansallisen opetussuunnitelman ja koulutusjärjestelmän kontekstissa sekä virolaisen uskontokasvatustradition ja muiden maiden uskonnonopetuskäytänteiden kannalta. Valkin mukaan uskonnonopetuksen tulisi kohdentua sosiaaliseen ja kulttuuriseen todellisuuteen.

lisuuteen ja käsitellä oppilaiden elämänkysymyksiä sekä tarjota valmiuksia uskonnollisen lukutaidon ja kriittisen ajattelun kehittämiseen.²⁹

Viron nykylaisädännön mukaan kouluilla on suuri vapaus ja vastuu toteuttaa uskonnonopetus parhaaksi katsomallaan tavalla. Koulu voi tarjota opetusta esimerkiksi peruskoulussa, mutta tämä ei ole välttämätöntä. Jokaisen peruskoulun oma opetussuunnitelma määrää, opetetaanko uskontoa, ja mikäli opetetaan, miten se käytännössä tehdään. Oppiaine voi siten koulusta riippuen olla oppilaalle joko valinnainen, opetussuunnitelman ulkopuolinen kurssi tai pakollinen, opetussuunnitelmaan sisältyvä oppiaine. Lukiossa uskonnonopetus ja maanpuolustus ovat oppiaineita, joiden opetusta koulun tulee tarjota, mikäli vähintään yksi oppilas ilmaisee halukkuutensa niiden opiskeluun. Koska uskonnonopetus on Virossa valinnainen oppiaine, toteutetaan sitä vain muutamissa kouluissa, yleensä yhden lukiokurssin muodossa. Lukiot voivat kuitenkin tehdä tietystä oppiaineesta pakollisen esimerkiksi humanistisiin aineisiin erikoistuville opiskelijaryhmille.³⁰ Tunnustuksetonta lähestymistapaa edellytetään julkisissa kouluissa, mutta yksityiskoulut voivat halutessaan toteuttaa myös tunnustuksellista uskonnonopetusta.³¹

Viron uskonnonopetus on kokenut sekä sisällöllisesti että tavoitteiden osalta merkittäviä muutoksia suhteessa 1990-luvun kristinuskokeskeiseen opetukseen, ja se on nykymuodossaan suhteellisen avoin eri uskontojen ja uskonottomien katsomusten tarkastelulle. Oppiaineen tavoitteena on vaikuttaa moniarvoisessa yhteiskunnassa toimimisessa tarvittavien asenteiden ja taitojen muotoutumiseen. Näitä ovat esimerkiksi avoimuus, katsomusten välinen vuoropuhelu ja yhteistyö sekä näiden kautta ennakkoluulojen vähentäminen.³² Sisällöllisesti uskonnonopetuksessa keskitytään erityisesti maailmanuskontojen opetukseen. Pienten oppilaiden kanssa tarkastellaan erilaisten uskonnollisten traditioiden narratiiveja ja myöhemmin opetuksen sisällölliset painopisteet muuttuvat uskonnollisiin ja sekulaareihin katsumuksiin liittyvien eettisten kysymysten käsittelyyn. Yläkoulussa ja lukiossa tarkastelutapa muuttuu systemaattisemmaksi eri maailmanuskontojen yhtäläisyyksien ja eroavaisuuksien opiskeluksi.³³

TUTKIMUSAINEISTO JA MENETELMÄT

Tutkimusaineisto kerättiin syksyllä 2012 Virossa ja Suomesta REDCo-projektin kansainvälisessä yhteistyössä kehitettyä tutkimuslomaketta hyödyntäen.³⁴ Suomalaiset koulut, joista tutkimusaineisto kerättiin, sijaitsivat pääosin pääkaupunkiseudulla, Virossa mukana olleet 15 tutkimuskoulua sijaitsivat ympäri maata. Kaikkiaan kyselyyn osallistui 988 oppilasta pääosin perusasteen yhdeksänneltä luokalta sekä vastaavalta luokka-asteelta Virossa. Viron otoksessa painottuvat uskonnolliset koulut, joiden oppilaat ovat siinä ylliedustettuna.³⁵ Otos painottaa siis sellaisten oppilaiden näkemyksiä, joilla on

17 Poulter 2013.

18 Kallioniemi 2005, 14–15.

19 Uskonnonvapauslaki 6.6.2003/453, 6 §; Perusopetuslaki 6.6.2003/454, 13 §; Seppo 2003, 42.

20 Kallioniemi 2005, 17.

21 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014; Lukion opetussuunnitelman perusteet 2016.

22 Kallioniemi 2007, 104; Poulter, Kuusisto & Kallioniemi 2015, 404.

23 Nämä ovat evankelisluterilainen, ortodoksinen, adventistien, Bahai-uskonnon, buddhalaisuuden, Herran kansa ry:n, islamin, juutalaisuuden, katolisuuden, Krishna-liikkeen, Kristi-yhteisön, Mormonien ja Vapaakirkon uskonnon opetussuunnitelmat. Uskonto-oppiaineelle rinnakkainen uskonnon vaihtoehto on elämäntutkimus-tieto. Opetushallitus 2006.

24 Opetushallinnon tilastopalvelu.

25 Poulter, Kuusisto & Kallioniemi 2015, 405.

26 Kiivit, Kond & Kraav 1991.

27 Schihalejev 2010, 59–60; Päiviö & Soom 2012, 307–308.

28 Valk 2003.

29 Valk 2003.

30 Schihalejev 2014.

31 Virossa uskonnollisten yksityiskoulujen määrä on kasvussa: muutamassa vuodessa niiden määrä on noussut neljästä yhdeksään. Uskonnollisissa yksityiskouluissa tarjotaan tunnustuksellista (kristillistä) uskonnonopetusta – vaikka kaikki oppilaat eivät olisikaan kristittyjä.

32 Schihalejev 2015, 96–98.

33 Põhikooli riiklik õppekava, 20; Gümnaasiumi riiklik õppekava.

34 Friedrici 2009, 19–20; Valk 2009, 42.

35 REDCo-projektin laajojen uskonnonopetusta koskevien kysymysten vuoksi oli välttämätöntä saada otokseen mukaan sellaisia oppilaita, jotka olivat osallistuneet uskonnonopetukseen. Tämä oli Viron osalta mahdollista ainoastaan ottamalla tutkimukseen mukaan uskonnollisissa kouluissa opiskelevia nuoria.

kokemusta uskonnonopetuksesta koulussa. Näin toimittiin, jotta nuorten kokemuksia uskonnonopetuksesta saataisiin ylipäättään koottua. Nämä taustatekijät on huomioitu tutkimustulosten tulkinnessa. Ne on syytä pitää mielessä myös, kun tutkimuksen luotettavuutta pohditaan.

Vastaajista 406 (41 %) oli Suomesta ja 582 (59 %) Virossa. Tyttöjä oli jonkin verran enemmän (N = 538, toisin sanoen 57 %) kuin poikia (N = 406, 43 %). Niukka enemmistö vastaajista oli 15-vuotiaita (N = 507, 52 %), seuraavaksi suurin ikäryhmä muodostui 16-vuotiaista (N = 211, 22 %) ja kolmanneksi suurin ikäryhmä oli 14-vuotiaat (N = 193, 20 %). Kyselyyn osallistui Virossa myös joitakin oppilaita, jotka olivat alle 14-vuotiaita (N = 12, 1 %) tai yli 16-vuotiaita (N = 53, 5 %). Jatko-analyysia varten muodostettiin kaksi ikäryhmää: alle 16-vuotiaat (N = 712, 72 %) ja 16-vuotiaat ja sitä vanhemmat (N = 251, 28 %). Pääosa tutkimukseen osallistuneista (N = 563, 57 %) osallistui tutkimusvuoden aikana uskonnon opetukseen, mutta monet kyselyyn vastanneista virolaisista oppilaista eivät osallistuneet uskonnonopetukseen tutkimusvuoden aikana (N = 418, 43 %). Tältä osin tutkimusjoukko erosi merkittävästi maittain: suuri enemmistö suomalaisista oppilaista (N = 364, 91 %) osallistui vastaamishetkellä uskonnon tunneille, mutta virolaisista oppilaista uskonnon tunneille osallistui vain noin kolmannes (N = 199, 34 %).

Tutkimusaineistoa tarkasteltiin laskemalla tunnusluvut, frekvenssit, keskiarvot ja -hajonnat. Taustamuuttujien (sukupuoli, ikä ja maa) vaikutusta tarkasteltiin t-testien avulla. Taustamuuttujien yhteyksiä selitettäviin muuttujiin tarkasteltiin myös yleisen lineaarisen analyysimallin avulla. Taustamuuttujien yhteisvaikutukset selitettäviin muuttujiin jäivät kuitenkin hyvin alhaisiksi. Koska tässä tarkastelussa taustamuuttujat muodostuivat aina kahdesta joukosta, nähtiin t-testien käyttö niiden vaikutusten tarkastelussa relevanttina.

Aineiston analyysin tavoitteena on vastata seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- 1) Miten virolaiset ja suomalaiset nuoret arvioivat uskonnonopetuksen tavoitteita koulussa?

- 2) Miten virolaiset ja suomalaiset nuoret arvioivat erilaisten uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatteiden soveltuvuutta kouluopetukseen?
- 3) Miten nuorten taustamuuttujat (sukupuoli, ikä ja asuinmaa) vaikuttavat nuorten arviointeihin?

TULOKSET

Uskonnonopetuksen tavoitteet

Nuoria pyydettiin arvioimaan uskonnonopetuksen tavoitteita kahden mittarin avulla. Ensimmäisessä mittarissa nuorten tehtävänä oli arvioida, missä määrin oppilaan on koulun uskonnonopetuksessa opittava erilaisia asioita. Arvioinnin kohteena oli neljä uskonnonopetukseen liittyvää tavoitetta (taulukko 1). Toisessa mittarissa nuorten tehtävänä oli arvioida, miten uskonnoista oppiminen auttaa heitä uskoon liittymässä kysymyksissä. Arvioitava oli kuusi näkökulmaa (taulukko 2). Molempien mittareiden osalta nuorten tehtävänä oli sijoittaa oma näkemyksensä viisiportaiselle asteikolle 1 (vahvasti samaa mieltä) – 5 (vahvasti eri mieltä).

Enemmistö (71 %, N = 698) sekä virolaisista että suomalaisista nuorista arvioi, että oppilaan on koulussa saatava objektiivista tietoa eri uskonnoista (K = 2,1, s = 1,0). Nuorista vain kahdeksan prosenttia (N = 73) torjui väitteen. Suurin osa nuorista (72 %, N = 695) oli sitä mieltä, että oppilaan on koulussa opittava keskustelemaan ja kommunikoimaan uskonnollista kysymyksistä (K 2,1, s = 1,0). Enemmistö (66 % N = 643) virolaisista ja suomalaista nuorista arvioi myös, että oppilaan on koulussa opittava uskonnon merkitystä yhteiskunnallisia kysymyksiä käsiteltäessä (K = 2,2, s = 0,9). Kolmannes nuorista (30 %, N = 289) piti tärkeänä, että oppilaan on koulussa saatava ohjausta uskonnollisesta uskosta (K = 3,1, s = 1,1).

Virolaisten ja suomalaisten nuorten käsitykset olivat hyvin samansuuntaisia kuin muiden eurooppalaisten. Eri puolilta Eurooppaa kerätyissä aineistoissa korostui vahvasti näkemys, että oppilaan on koulussa saatava objektiivista tietoa eri uskonnoista. Eurooppalaiset nuoret myös torjuivat näkemyksen, jonka mukaan oppilaan olisi koulussa

Taulukko 1. Uskonnonopetuksen tavoitteet koulussa 1: virolaisten ja suomalaisten nuorten arviointien frekvenssit, prosenttiosuudet, keskiarvot ja hajonnat. Arviointiasteikko: 1 (vahvasti samaa mieltä) – 5 (vahvasti eri mieltä).

Väite:								
Oppilaan on koulussa	1	2	3	4	5	K	s	N
saatava objektiivista tietoa eri uskonnoista	296 30 %	402 41%	210 21%	48 5 %	25 3 %			
opittava keskustelemaan ja kommunikoidaan uskonnollisista kysymyksistä	247 26 %	448 46 %	205 21 %	52 5 %	24 2 %			
opittava uskonnon merkitystä yhteiskunnallisia kysymyksiä käsiteltäessä	206 21 %	437 45%	253 26%	55 5 %	27 3 %			
saatava ohjausta uskonnollisesta uskosta	85 9 %	204 21%	371 38%	206 21%	112 11%			
						2,1	1,0	980
						2,1	1,0	976
						2,2	0,9	978
						3,1	1,1	976

Taulukko 2. Uskonnonopetuksen tavoitteet 2: virolaisten ja suomalaisten nuorten arviointien frekvenssit, prosenttiosuudet, keskiarvot ja hajonnat. Arviointiasteikko: 1 (vahvasti samaa mieltä) – 5 (vahvasti eri mieltä).

Väite:								
Uskonnoista oppiminen auttaa	1	2	3	4	5	K	s	N
ymmärtämään muita ja elämään rauhassa heidän kanssaan	228 23 %	438 49 %	193 19 %	59 6 %	16 2 %			
ymmärtämään historiaa	253 26 %	485 49 %	175 18 %	43 4 %	25 2 %			
kehittää nykyistä parempi ymmärrys ajankohtaisista kysymyksistä	186 19 %	501 51 %	202 20 %	60 6 %	28 3 %			
kehittämään omaa näkemystäni	198 20 %	440 45 %	253 26 %	59 6 %	29 3 %			
kehittämään moraaliarvoja	151 15 %	421 43 %	292 30 %	88 8 %	39 4 %			
oppimaan omasta uskonnostani	240 25 %	457 47 %	210 21 %	53 5 %	21 2 %			
						2,1	0,9	982
						2,1	0,9	988
						2,2	0,9	977
						2,3	0,9	979
						2,4	0,9	983
						2,1	0,9	981

saatava ohjausta uskonnollisesta uskosta.³⁶ Virolaisten ja suomalaisten nuorten käsitykset olivat myös samansuuntaisia kuin Encountering Diversity in Education (EDEN) -projektin tulosten pohjalta piirtyvä kuva: nuoret painottivat uskontoihin liittyvän objektiivisen tiedon merkitystä.³⁷ Virolaisten nuorten käsitykset uskonnonopetuksen tavoitteista ovat hyvin samankaltaiset kuin ensimmäisen RED-Co-projektin vuonna 2008 kerättyyn aineistoon pohjautuvat tulokset.³⁸

Taustamuuttajat erottelivat nuorten arviointeja. *Sukupuoli* erotteli virolaisten ja suomalaisten nuorten arviointeja useiden väittämien osalta. Tytöt ($K = 1,9, s = 0,9$) painottivat koulussa saatavan objektiivisen tiedon merkitystä enemmän kuin pojat ($K = 2,3, s = 1,0$). Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 6,3, p = 0.000^{***}$). Tytöt ($K = 2,1, s = 0,8$) myös painottivat selvästi poikia ($K = 2,4, s = 1,0$) enemmän, että kouluissa tulee oppia tarkastelemaan uskonnon merkitystä, kun käsitellään yhteiskunnallisia kysymyksiä. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 4,7, p = 0.000$).

Tytöt ($K = 2,0, s = 0,9$) korostivat myös selvästi voimakkaammin kuin pojat ($N = 2,3, s = 1,0$) sitä, että koulussa on opittava keskustelemaan ja kommunikoidaan uskonnollisista kysymyksistä. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 6,4, p = 0.000^{***}$). Tyttöjen ja poikien välisen eron taustalla voi vaikuttaa Holmin tutkimuksessa löytynyt ero: tytöt arvioivat itsensä selvästi sensitiivisemmiksi suhteessa kulttuureihin ja uskontoihin kuin pojat.³⁹ Aikaisemmissa tutkimuksissa on myös tullut ilmi, että tytöt ovat poikia uskonnollisempia,⁴⁰ mikä voi myös osaltaan selittää tätä tulosta.

Nuorten *ikä* erotteli heidän arviointejaan yhden väittämän osalta. 16-vuotiaat ja tätä vanhemmat nuoret ($K = 1,9, s = 0,9$) pitivät objektiivista tietoa selvästi tärkeämpänä kuin nuoremmat ($K = 2,2, s = 1,0$). Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 3,4, p = 0.000^{***}$). Samoin oppilaiden *asuinmaa* erotteli heidän arviointejaan yhden väittämän osalta: suomalaiset nuoret ($K = 2,8, s = 1,1$) pitivät virolaisia ikätovereitaan ($K = 2,2, s = 1,0$) merkitsevämpänä sitä, että oppilas saa koulussa ohjausta uskonnollisesta uskosta. Ero on tilastollisesti merkitsevä ($t = 6,1, p = 0.000^{***}$). Tämän tuloksen osalta taustalla

vaikuttanevat Viron ja Suomen koulujärjestelmien väliset erot uskonnonopetuksen toteuttamisessa. Suomessa uskonnonopetus on tunnustuksettomuudestaan huolimatta luonteeltaan jäsenyyserustaista ”oman uskonnon” opetusta: nuoret saattavat näin olleen ajatella uskonnonopetukseen ikään kuin asiaankuuluvaksi myös uskonnolliseen uskoon ohjaamisen.

Valtaosa (72 %, $N = 666$) virolaisista ja suomalaisista nuorista arvioi, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä ymmärtämään muita ja elämään rauhassa heidän kanssaan ($K = 2,1, s = 0,9$). Kolme neljännestä (75 %, $N = 738$) katsoi, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä ymmärtämään historiaa ($K = 2,1, s = 0,9$). Nuoret olivat myös melko yksimielisiä siitä, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä kehittämään ymmärrystä ajankohtaisista asioista ($K = 2,2, s = 0,9$), sillä enemmistö (70 %, $N = 687$) sijoitti väitteensä joko vastausvaihtoehtoon 1 (vahvasti samaa mieltä) tai 2 (samaa mieltä). Nuoret painottivat vastauksissaan myös selkeästi sitä, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä kehittämään omaa näkemystään ($K = 2,3, s = 0,9$) ja moraaliarvojaan ($K = 2,44, s = 0,9$) sekä oppimaan omasta uskonnostaan ($K = 2,1, s = 0,9$).

Nuorten taustamuuttajat selittivät heidän arviointejaan myös laajemmin. *Sukupuoli* vaikutti oppilaiden arviointeihin. Tytöt ($K = 2,3, s = 0,9$) painottivat poikia ($K = 2,0, s = 0,8$) voimakkaammin, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä ymmärtämään muita ja elämään rauhassa heidän kanssaan. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 4,2, p = 0.000$). Tyttöjen ($K = 2,2, s = 0,9$) vastauksissa näkyi myös poikia ($K = 2,0, s = 0,9$) vahvemmin se, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä ymmärtämään historiaa. Ero on tilastollisesti melkein merkisevä ($t = 2,3, p = 0.02$). Tytöt ($K = 2,3, s = 0,9$) arvioivat uskonnon opiskelun auttavan enemmän kuin pojat ($K = 2,1, s = 0,8$) kehittämään ymmärrystä ajankohtaisissa kysymyksissä. Ero on tilastollisesti merkitsevä ($t = 3,1, p = 0.002$). Myös *ikä* vaikutti nuorten vastauksissa jokaisen väittämän kohdalla. Oppilaiden *asuinmaalla* oli vaikutusta kahden väittämän osalta: virolaiset nuoret ($K = 2,0, s = 0,8$) painottivat selvästi suomalaisia ($K = 2,3, s = 0,9$) nuoria voimakkaammin sitä, että uskonnoista oppiminen auttaa heitä

Taulukko 3. Uskonnonopetuksen toteuttamisperiaate: virolaisten ja suomalaisten nuorten arviointien frekvenssit, prosenttiosuudet, keskiarvot ja hajonnat. Arviointiasteikko: 1 (vahvasti samaa mieltä) – 5 (vahvasti eri mieltä).

Väite	1	2	3	4	5	K	s	N
Uskonnonopetuksen tulee olla vapaaehtoista	334 34 %	299 30 %	220 22 %	105 11 %	26 3 %	2,1	1,1	984
Oppilaiden tulee opiskella uskontoa erikseen oman uskontonsa mukaisissa ryhmissä	160 16 %	309 32 %	267 27 %	175 18 %	67 7 %	2,7	1,1	978
Koulussa ei tarvitse olla paikkaa uskonnolle	61 6 %	99 10 %	352 36 %	315 32 %	154 16 %	3,4	1,1	981
Uskontoa tulee opettaa kaikille oppilaille yhdessä riippumatta heidän uskonnollisista ja katsomuksellisista eroistaan	113 12 %	201 20 %	315 32 %	221 23 %	129 13 %	3,0	1,2	979
Kaikki se, mitä meidän tarvitsee tietää uskonnosta, opetetaan muissa koulu-aineissa (esim. kirjallisuudessa, historiassa). Koulussa ei ole tarvetta erityisille uskonnon tunneille.	69 7 %	122 12 %	345 35 %	332 34 %	110 11 %	3,3	1,1	978
Uskontoa tulee opettaa toisinaan yhdessä, toisinaan taas niissä uskontokuntien mukaisissa ryhmissä, joihin oppilaat kuuluvat	62 6 %	285 30 %	405 42 %	157 16 %	60 6 %	2,9	1,0	969

ymmärtämään muita ja elämään rauhassa muiden kanssa. Virolaiset nuoret ($K = 2,0$, $s = 0,9$) painottivat selvästi suomalaisia ($K = 2,2$, $s = 1,0$) enemmän myös sitä, että uskonnoista oppiminen auttaa oppilaita ymmärtämään historiaa. Ero on molemmissa tapauksissa tilastollisesti erittäin merkitsevä ($t = 5,3$, $p = 0.000^{***}$ ja $t = 4,3$, $p = 0.000^{***}$).

Uskonnonopetuksen erilaisia toteuttamisperiaatteita

Nuorilta tiedusteltiin heidän käsityksiään uskonnonopetuksen erilaisista toteuttamisperiaatteista. Arvioinnin kohteena oli kuusi erilaista väittämää. Arviointiasteikko oli viisiportainen: 1 (vahvasti samaa mieltä) – 5 (vahvasti eri mieltä). Nuorten arviointien frekvenssit, prosenttiosuudet, keskiarvot ja hajonnat ovat esitelty taulukossa 3.

Virolaiset ja suomalaiset nuoret olivat melko vahvasti sitä mieltä, että uskonnonopetuksen tulee olla koulussa vapaaehtoista ($K = 2,1$, $s = 1,1$). Peräti 64 % ($N = 633$) nuorista vastasi tähän väittämään sijoittamalla arviointinsa vaihtoehtoihin 1 (vahvasti samaa mieltä) tai 2 (samaa mieltä). Tämä on ymmärrettävää, koska murrosiässä nuoret tyypillisesti tarkastelevat elämänskysymyksiä yksilöllisemmästä näkökulmasta, joskus myös tekemällä tietoisien eron oman näkökulmansa ja vanhempiensa näkökulman välillä.⁴¹ Virolaisten ja suomalaisten nuorten kä-

36 Bertram-Troost 2009, 413–414.

37 Kuusisto & Kallioniemi 2014, 161–162.

38 Bertram-Troost 2009, 413–414.

39 Holm 2012.

40 Francis & Robbins 2005

41 Kuusisto 2011.

sitykset uskonnonopetuksen vapaaehtoisuudesta olivat hyvin samankaltaisia kuin muiden maiden nuorten käsitykset. REDCo 1 -tutkimuksessa tuli ilmi, että muun muassa virolaisista, norjalaisista, saksalaisista ja espanjalaisista nuorista selvästi yli puolet kannattaa uskonnonopetuksen vapaaehtoisuutta.⁴²

Aineiston nuorista lähes puolet (48 %, N = 469) arvioi, että oppilaiden tulisi opiskella uskontoa erikseen oman uskontonsa mukaisissa ryhmissä (K = 2,7, s = 1,1). Yhtä moni heistä (48 %, N = 469) torjui ajatuksen, jonka mukaan koulussa ei tulisi olla mitään paikkaa uskonnolle (K = 3,4, s = 1,1). Kolmannes oppilaista (32 %, N = 314) arvioi, että uskontoa tulee opettaa kaikille oppilaille yhdessä riippumatta heidän uskonnollisista ja katsomuksellisista eroistaan (K = 3,0, s = 1,2). Lähes viidennes nuorista (19 %, N = 191) arvioi, että kaikki se, mitä heidän pitää tietää uskonnoista, opetetaan muissa kouluaineissa (esimerkiksi kirjallisuudessa, historiassa), jolloin koulussa ei olisi tarvetta erityisille uskonnon tunneille (K = 3,3, s = 1,1). Lähes puolet (45 %, N = 442) nuorista torjui kyseisen väittämän sijoittamalla vastauksensa asteikon kohtiin 4 (eri mieltä) tai 5 (vahvasti eri mieltä). Useampi kuin joka kolmas (36 %, N = 347) nuorista arvioi, että uskontoa tulisi opettaa toisinaan yhdessä, toisinaan taas niiden uskontokuntien mukaisissa ryhmissä, joihin oppilaat kuuluvat (K = 2,9, s = 1,0). Kun tuloksia tarkastellaan REDCo 1 -tutkimuksen tulosten valossa, voidaan havaita, että oppilaiden käsityksissä on eurooppalaisella tasolla selviä yhtäläisyyksiä mutta myös eroja. Tulosten pohjalta voidaan tehdä maakohtaisia vertailuja, mutta yleiseurooppalaisten käsitysten esittäminen on haasteellista.⁴³

Sukupuoli erotteli oppilaiden arviointeja kahden muuttujan osalta. Pojat (K = 2,1, s = 1,1) kannattivat hieman enemmän uskonnonopetuksen vapaaehtoisuutta kuin tytöt (K = 2,0, s = 1,1). Ero on tilastollisesti lähes merkitsevä (t = 2,1, p = 0.04*). Pojat (K = 3,2, s = 1,1) arvioivat selvästi tyttöjä (K = 3,6, s = 1,1) useammin, että koulussa ei tarvitse olla mitään paikkaa uskonnolle. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 5,8, p = 0.000***). Sukupuolten väliset erot selittynevät tässäkin tapauksessa ainakin osittain aikaisemmissa tutkimuksissa esille tulleista

löydöistä: tytöt suhtautuvat uskontoon pääsääntöisesti poikia myönteisemmin.⁴⁴

Ikä taas erotteli nuorten uskonnonopetukseen liittyviä arviointeja kolmen muuttujan osalta. 16-vuotiaat ja nuoremmat (K = 2,6, s = 1,1) painottivat selvästi enemmän uskonnon opiskelua oman uskonnon mukaisissa ryhmissä kuin vanhemmat yli 16-vuotiaat nuoret (K = 3,0, s = 1,1). Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 5,2, p = 0.000***). Varttuneemmat nuoret (K = 2,7, s = 1,1) taas painottivat nuorempia enemmän sitä, että uskontoa tulee opettaa kaikille oppilaille yhdessä riippumatta heidän uskonnollista ja katsomuksellisista eroistaan (K = 3,1, s = 1,1). Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 7,0, p = 0.000***). Varttuneemmat nuoret saattavat tarkastella uskonnonopetuksen tehtävää jonkin verran pidemmän uskonnonopetuskokemuksensa vuoksi laajemmasta näkökulmasta. He ovat myös ehtineet pidemmälle omien arvojensa ja identiteettinsä pohdinnassa ja mahdollisesti näistä syistä painottavat yhdessä opettamista nuorempia enemmän. Lisäksi he ovat saattaneet saada enemmän kokemuksia moniarvoisuudesta ystäväpiirissään: EDEN-hankkeen aineiston perusteella kulttuurisesti ja katsomuksellisesti moninainen asuinpaikka vaikutti nuorten avoimuuteen muita maailmankatsomuksia kohtaan.⁴⁵

Oppilaiden *kotimaa* erotteli uskonnonopetukseen liittyviä arviointeja kolmen väittämän kohdalta. Virolaiset nuoret (K = 2,1, s = 1,1) kannattivat selvästi suomalaisia nuoria (K = 2,3, s = 1,1) enemmän uskonnonopetuksen vapaaehtoisuutta. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 3,4, p = 0.001***). Suomalaiset nuoret (K = 2,4, s = 1,1) puolestaan painottivat virolaisia nuoria selvästi enemmän uskonnon opiskelua oman uskonnon mukaisissa ryhmissä (K = 2,9, s = 1,1). Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 7,5, p = 0.000***). Virolaiset nuoret (K = 2,9, s = 1,1) painottivat selvästi suomalaisia nuoria (K = 3,3, s = 1,1) enemmän sitä, että uskontoa tulee opettaa kaikille oppilaille yhdessä riippumatta heidän uskonnollisista ja katsomuksellisista eroistaan. Ero on tilastollisesti erittäin merkitsevä (t = 5,6, p = 0.000***). Tulokset ovat samansuuntaisia kuin REDCO-projektin aikaisemmassa kyselyssä. Myös suomalaisessa EDEN-projektissa on saatu

vastaava tutkimustulos.⁴⁶ Taustalla voi vaikuttaa se, että nuorten on todettu suosivan heille entuudestaan tuttua uskonnonopetuksen toteuttamisperiaatetta.⁴⁷ Virossa uskonnonopetus on vapaaehtoista ja Suomessa se taas on oman uskonnon opetusta. Uskonnonopetusmallin tuttuus selittänee siten osittain eroja virolaisten ja suomalaisten nuorten näkemysten välillä.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkimustulokset avaavat kiinnostavia näkökulmia suomalaisten ja virolaisten nuorten käsityksiin uskonnonopetuksen tavoitteista ja toteuttamisperiaatteesta. Suomalaisten ja virolaisten nuorten käsitykset uskontoja tarkastelevan oppiaineen tavoitteista yleissivistävässä koulutuksessa ovat samansuuntaisia. Tämä on yllättävää, kun asiaa peilataan näiden yhteiskuntien toisistaan eroavaan katsomukselliseen todellisuuteen. Molempien maiden nuoret painottivat vahvasti uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen kontekstin, esimerkiksi kansalaisten keskinäisen ymmärryksen, näkökulmasta keskeisiä tavoitteita: oppilaan on koulussa opittava keskustelemaan ja kommunikoidaan uskonnollisista kysymyksistä sekä hahmotettava uskonnon merkitys osana yhteiskunnallisia ilmiöitä. Uskonnoista oppimisen katsottiin auttavan oppilaita ymmärtämään muita näkökulmia ja katsantokantoja sekä elämään rauhassa eri tavoin ajattelevien ihmisten kanssa. Myös paremman ymmärryksen kehittämistä ajankohtaisissa kysymyksissä arvostettiin. Tältä pohjalta on yllättävää, että nuorista valtaosa eli 64 % on joko vahvasti samaa mieltä tai samaa mieltä siitä, että uskonnonopetuksen tulisi olla vapaaehtoista. Perustellusti voidaan kysyä, miten nuoret saavuttaisivat uskonnonopetuksen laajat yhteiskunnalliset tavoitteet, jotka esimerkiksi globalisaation ja maahanmuuton aiheuttaman väestörakenteen muutoksen näkökulmasta ovat erittäin tärkeitä, mikäli oppiaine olisi täysin vapaaehtoinen. Laajoihin yhteiskunnallisiin tavoitteisiin ei myöskään voitane laajemmassa mittakaavassa vastata, mikäli uskonnonopetuksen oppiaines sulautetaan osaksi muita kouluaineita, kuten Ranskan ja Yhdysvaltojen julkisten koulujen opetussuunnitelmissa.

Tuloksia tarkasteltaessa on luonnollisesti muistettava, että kyselytutkimuksella on aina omat rajoitteensa: tutkija ja vastaaja saattavat esimerkiksi ymmärtää käsitteet eri tavoin, vastausvaihtoehdot eivät välttämättä sisällä tutkimukseen osallistuvan nuoren omaa näkemystä, ja lisäksi kyselylomakkeessa esitetyt kysymykset voidaan ymmärtää kontekstista ja kielestä riippuen eri tavoin.⁴⁸ Kuitenkin kyselytutkimuksella on myös tärkeä arvo siinä, että sen avulla saavutetaan laajempi kokonaiskäsitys tarkasteltavasta ilmiöstä. Esimerkiksi tämän aineiston pohjalta voidaan perustellusti todeta, että kysymykset uskonnonopetuksesta, sen toteuttamisperiaatteesta ja tavoitteista näyttävät erilaiselta Neuvostliiton jälkeisessä Virossa kuin Suomessa. Kun tutkimuksen tuloksia tarkastellaan ylätasolla, niiden pohjalta piirtyy kokonaiskuva suomalaisten ja virolaisten nuorten käsitysten laajemmista linjoista. Syvällisemmän ja perusteellisemmän näkökulman tarkastelemiseksi tulisi jatkossa kerätä täydentävää ja syväluotaavampaa tutkimusaineistoa haastattelemalla ja mahdollisesti myös havainnoimalla uskonnon oppitunteja molemmissa maissa.

Tutkimus on osa REDCo-hanketta. Nuorten käsitysten tarkastelu uskonnonopetuksesta eurooppalaisella tasolla on kiintoisaa ja tärkeää. Kansainvälisen tason tarkastelussa on kuitenkin muistettava, että koulutuksella on Euroopassa edelleen kansallinen tehtävä, vaikka sitä yhä enemmän raamittavat ylikansalliset suositukset. Uskonnonopetukseen liitettävien käsitysten tarkasteluun kietoutuvat useat kulttuuris-kielelliset kysymykset, jotka avautuvat eri tavoin erilaisissa konteksteissa. Kysymys oppiaineen tunnutuksellisuudesta tai tunnustuksettomuudesta on esimerkki kysymyksen monitulkintaisuudesta.

Uskonnonopetuksen parissa tehty tutkimus on viime vuosikymmeninä ollut korostuneen kansal-

---

42 Bertram-Troost 2009, 413–414.

43 Ks. Bertram-Troost 2009, 413–414.

44 Francis & Robbins 2005.

45 Kuusisto, Poulter & Kallioniemi 2016.

46 Kuusisto & Kallioniemi 2014, 158.

47 Bertman-Troost 2009, 415; Knauth & Körs 2011, 216–217.

48 Benjamin & Kuusisto 2016.

lissidonnaista. Eurooppalaisen näkökulman vahvistuminen rikastuttaa oppiaineen tutkimustraktiota avaamalla siihen näkökulmia, jotka selittävät eri yhteiskuntien yhdistäviä ja erottavia piirteitä. Tämän tutkimuksen ansio on siinä, että ylipäättään vertailevaa uskonnonopetusta koskevaa tutkimusta meillä on erittäin vähän. Kahden maantieteellisesti läheisen maan uskonnonopetusta koskeva vertailu nostaa esiin eroja, jotka selittyvät ennen muuta maiden katsomusopetuksen historiasta, yhteiskuntapoliittisesta taustasta ja koulujärjestelmästä. Toisaalta nuorten näkemyksissä oli hyvin paljon yhtenevyyttä riippumatta heidän kansallisuudestaan ja siihenastisesta kokemushistoriastaan koulun uskonnonopetuksesta. Tämä herättää pohtimaan niitä esteitä ja mahdollisuuksia, joita katsomusopetuksen kehittämiseksi eri maissa asetetaan. On tärkeää, että uskonnonopetuksen tulevaisuutta koskevaan keskusteluun osallistuvat olisivat perillä siitä, mitä itse opetuksen kohteena olevat lapset ja nuoret ajattelevat oppiaineesta. Suomalaista nykykeskustelua leimaavat varsin perinteiset uskonnonopetuksen perustelu- ja teoretisointitavat, joiden merkittävyyttä oppilaan kokemusmaailmassa voi vain arvailla. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että katsomusopetusta tulisi kehittää sen mukaan, sattuvatko oppilaat pitämään oppiaineesta, mutta on myös vaarallista jättää ymmärtämättä, mitä ja miksi oppilaat ajattelevat uskonnonopetuksen tavoitteista ja toteuttamisesta, ja ajaa uskonnonopetusta vähemmistöpoliittisista, kirkollisista tai vaikkapa puoluepoliittisista syistä tietylnlaiseksi. Jotta voidaan avoimesti pohtia katsomusopetuksen roolia ja muotoa tulevaisuudessa, on eri maiden konteksteista peilautuva vertaileva uskonnonopetuksen tutkimus avainroolissa.

Arto Kallioniemi, prof.
arto.j.kallioniemi@helsinki.fi

Olga Schihalejev, teol. tri
olga.schihalejev@ut.ee

Saila Poulter, kasv. tri
saila.poulter@helsinki.fi

Arniika Kuusisto, dos.
arniika.kuusisto@helsinki.fi

KIRJALLISUUS

- Benjamin, Saija & Kuusisto, Arniika
2016 ”Analytical and Methodological Considerations for the Use of Social Categories in Identity Research”. *International Journal of Bias, Identity and Diversities in Education* 1:1, 13–27.
- Bertram-Troost, Gerdien
2009 ”How Do European Pupils See Religion in School?”. *Teenagers’ Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies: A European Quantitative Study*, Eds. P. Valk, G. Bertram-Troost, M. Friederici & C. Béraud. Münster: Waxmann, 409–422.
- Bertram-Troost, Gerdien, Schihalejev, Olga & Neil, Sean
2014 ”Religious Diversity in Society and School: Pupils’ Perspectives on Religion, Religious Tolerance and Religious Education”. *Religious Education Journal of Australia*, 30:1, 17–23.
- Council of Europe
2008 *Recommendation CM/Rec (2008)12 of the Committee of Ministers to Member States on the Dimension of Religions and Non-religious Convictions within Intercultural Education*. Strasbourg: Council of Europe.
- Francis, Lesley & Robbins, Margaret
2005 *Urban Hope and Spiritual Health: The Adolescent Voice*. Peterborough: Epworth.
- Friederici, Markus
2009 ”From the Research Question to the Sampling”. *Teenagers’ Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies: A European Quantitative Study*, Eds. P. Valk, G. Bertram-Troost, M. Friederici & C. Béraud. Münster: Waxmann, 13–22.
- Gümnaasiumi riiklik õppekava
2014 Riigi Teataja I, 29.08.2014, 21. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014021> (7.12. 2015).
- Holm, Kristiina
2012 *Ethical, Intercultural and Interreligious Sensitivities: A Case Study of Finnish Urban Secondary School Students*. Münster: Waxmann.
- Jackson, Robert
2007 ”European Institutions and the Contribution of Studies of Religious Diversity to Education for Democratic Citizenship”. *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Ed. R. Jackson., S. Miedema, W. Weisse & J-P. Willaime. Münster: Waxmann, 27–55.

- 2014a "The Development and Disseminations of Council of Europe Policy on Education about Religions and Non-religious Convictions". *Journal of Beliefs and Values* 35:2, 133–143.
- 2014b 'Signposts': *Policy and Practice for Teaching about Religions and Non-Religious Worldviews in Intercultural Education*. Strasbourg: Council of Europe.
- Jackson, Robert & Miedema, Siebren & Weisse, Wolfram & Willaime, Jean Paul (ed.)
2007 *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Münster: Waxmann.
- Kaartinen, Tapani (toim.)
2015 *Monilukutaito kaikki kaikessa*. Tampere: Tampereen yliopiston normaalikoulu. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201510082343> (7.12.2015).
- Kallioniemi, Arto
2005 "Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa". *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Toim. A. Kallioniemi & J. Luodeslampi. Helsinki: Kirjapaja, 11–49.
- 2007 "Eurooppalaiset uskonnonopetusmallit ja suomalainen malli". *Monikulttuurisuus ja uudistuva katsomusaineiden opetus*. Toim. T. Sakaranaho & A. Jamisto. Helsingin yliopisto, Uskontotieteen laitos. *Uskontotiede* 11, 101–113.
- Kallioniemi, Arto & Ubani, Martin
2012 "Religious Education in Finnish School System". *Miracle of Education: The Principles and Practices of Teaching and Learning in Finnish Schools*. Ed. H. Niemi & A. Toom & A. Kallioniemi. Rotterdam: Sense Publications, 177–188.
- Kavonius, Marianne, Kuusisto Arniika & Kallioniemi, Arto
2015 "Religious Education and Tolereance in the Changing Finnish Society". *Religious Education Journal of Australia* 1:31, 18–24.
- Kiivit, Sirje, Kond, Meelis & Krav, Mare.
1991 *Üldhariduskooli programmid: Usuõpetus*. Tallinn: Haridusministeerium.
- Knauth, Thorsten, Josza, Dan-Paul, Bertram-Troost, Gerdien & Ipgrave, Julia (ed.)
2008 *Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*. Münster: Waxmann.
- Knauth, Thorsten & Körs, Anna
2011 "The 'Contextual Setting Approach': A Contribution to Understanding How Young People View and Experience Religion and Education in Europe". *British Journal of Religious Education* 33:3, 209–233.
- Kuusisto, Arniika
2011 *Growing up in Affiliation with a Religious Community: A Case Study of Finnish Adventist Youth*. Research on Religious and Spiritual Education 3. Münster: Waxmann.
- Kuusisto, Arniika & Kallioniemi, Arto
2014 "Pupils Views of Religious Education in a Pluralistic Educational Context". *Journal of Beliefs and Values* 35:2, 155–164.
- Kuusisto, Arniika, Poulter, Saila & Kallioniemi, Arto
2016 "Finnish Pupils' Views on the Place of Religion in School. *Religious Education*. DOI: 10.1080/00344087.2016.1085237.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet
2016 Nuorille tarkoitettun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet. Opetushallitus. http://www.oph.fi/download/172124_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2015.pdf (7.12.2015).
- Opetushallituksen tilastopalvelu
2015 Vipunen. Perusopetuksen 1–6-luokilla katsomusaineita opiskelleet. http://vipunen.fi/fi-fi/_layouts/15/xlviewer.aspx?id=/fi-fi/Raportit/Perusopetus%20-%20ainevalinnat%20-%20katsomusaine%20-%201-6%20-%20koulutuksen%20järjestäjä.xlsb (29.9.2015).
- OSCE
2007 *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Warsaw: Organisation for Security and Co-operation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet
2014 Määräykset ja ohjeet 2014:96. Opetushallitus. Tampere: Juvenes Print.
- Perusopetuslaki
2003 Perusopetuslaki 6.6.2003/454. [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search\[type\]=pika&search\[pika\]=uskonnon%20opetus#a6.6.2003-454](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search[type]=pika&search[pika]=uskonnon%20opetus#a6.6.2003-454) (2.1.2017)
- Poulter, Saila
2013 *Kansalaisena maallistuneessa maailmassa: Koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä*. Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja, 5. Helsinki: Suomen ainedidaktinen tutkimusseura.

- Poulter, Saila, Kuusisto, Arniika & Kallioniemi, Arto
 2015 "Religion Education in Scandinavian Countries and Finland: Perspectives to Present Situation". *AKRK Zeitschrift der Arbeitsgemeinschaft katholische Religionspädagogik und Katechetik*. Heft 73/2015, 113–122.
- Poulter, Saila, Sutinen, Ari & Kallioniemi, Arto
 2015 "Uskonnonopetus julkisessa koulussa: Pedagoginen transaktio kasvatusfilosofisena lähtökohtana" *Teologinen Aikakauskirja* 120:5–6, 403–415.
- Põhikooli riiklik õppekava
 2014 Riigi Teataja 1 29.8.2014, 20. <https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014020> (7.12.2015).
- Päiviö, Hannele & Soom, Kaido
 2012 "Viron kirkko muutosten keskellä: Uskonollisuus Virossa 2000-luvulla" *Teologinen Aikakauskirja* 117:3, 301–310.
- Schihalejev, Olga
 2010 *From Indifference to Dialogue? Estonian Young People, the School and Religious Diversity*. Münster: Waxmann.
 2014 "Religious Education at Schools in Estonia". *Religious Education at Schools in Europe*. Eds. M. Rothgangel, G. Skeie & M. Jäggle. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 75–104.
 2015 "Shifting Borders in Religious Education in Estonia". *Crossings and Crosses Borders, Educations, and Religions in Northern Europe*. Eds. J. Berglund, T. Lundén, & P- Strandbrink. Berlin: De Gruyter, 85–104.
- Schihalejev, Olga, Soom, Kaido & Lehtsaar, Tõnu
 2014 "Religious Education in Estonia – Between Fears and Expectations". *Religious Education Journal of Australia* 30:1, 24–30.
- Seppo, Juha
 2003 *Uskonnonvapaus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Edita.
- Stoeckl, Kristina
 2015 "Knowledge about Religion and Religious Knowledge in Secular Societies: Introductory Remarks to the Future of Religious Education in Europe". *The Future of Religious Education in Europe*. Eds. K. Stoeckl & R. Oliver. ReligioWest. Firenze: European University Institute, 1–6.
- Sutinen, Ari, Kallioniemi, Arto & Pihlström, Sami
 2015 "Pedagogical Transaction in Religious Education: Diversified Society and John Dewey's Philosophy of Education". *Journal of Religious Education* 110:2, 329–349.
- Uskonnonvapauslaki
 2003 Uskonnonvapauslaki 6.6.2003/453. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030453> (7.12.2015).
- Valk, Pille
 2003 *Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon*. Diss. Tartu: Tartu University Press.
 2009 "The Process of the Quantitative Study". *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies: A European Quantitative Study*, Eds. P. Valk, G. Bertram-Troost, M. Friederici & C. Béraud. Münster: Waxmann, 41–47.
- Valk, Pille, Bertram-Troost, Gerdien, Friederici, Marcus & Béraud, Céline (ed.)
 2009 *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in their Lives, Schools and Societies: A European Quantitative Study*. Münster: Waxmann.
- Weisse, Wolfram
 2009 "Foreword". *Religious Education Research through a Community of Practice: Action Research and the Interpretive Approach*. Eds. J. Ipgrave, R. Jackson & K. O'Grady. Religious Diversity and Education in Europe. Münster: Waxmann, 11–13.
 2011 "Reflections on the REDCo project". *British Journal of Religious Education* 33:2, 111–125.